

КОГНИТИВНИ И ЕМОЦИОНАЛНИ АСПЕКТИ НА СОЦИАЛНИЯ СТАТУС В ГОРНА ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

София Дерменджиева

Към края на предучилищната възраст обществото, в частност родителите, започват да проявяват подчертан интерес към психичното развитие на децата. По-конкретно той има за фокус постиженията на личността на детето, от гледна точка на психичния и социалния растеж на малкия човек, до степен, че да продължи по-нататъшното си индивидуално развитие, чрез постъпването в училище.

Ясно е, че доброто умствено развитие е необходимо условие за постигане на успех в живота. Дали обаче това условие е достатъчно? Т.е. убедени ли сме, че човек с добро умствено развитие непременно постига успех в живота?

Коефициентът на интелигентност е косвен показател за общото равнище на психично развитие. Съществува вярване, че високият коефициент на интелигентност като че ли гарантира на личността безусловен успех в себerealизацията и притежателят му ще може да преминава безболезнено през всички предстоящи жизнени събития. Настоящото изследване има за цел да провери верността на визираното социално мислене.

I. ВЪВЕДЕНИЕ В ПРОБЛЕМАТИКАТА

Познавателното отношение на детето към света се осъществява чрез бързо развиващите се в предучилищната възраст познавателни процеси и когнитивни операции. Детето опознава и е в състояние да оперира със знанията за обекти за сетивното и несетивното познание, като развитието на мисленето преминава през типични стадии на развитие (Бреслав, 1990):

◆ допонятийно мислене се отличава с егоцентризъм, тъй като детето несъвършено диференцира обектите, които го заобикалят и околният свят представлява своеобразно, „продължение на самото него“;

◆ символично мислене – позволява на детето да направи първите си обобщения като включва в действията си вместо реални предмети техните символи;

◆ стъпките към понятийното мислене се характеризират със синкретизъм (тенденция да се свързва всичко с всичко) и трансдуктивно мислене (преход от частното към частното, без да се разбира общото);

◆ понятийното мислене в тази възраст е все още несъвършено и често води до несъгласуваност между обема и съдържанието на понятието. Въпреки това детето вече е в състояние да разбира причинни зависимости и да включва усвоени от него понятия в съждения и умозаклучения.

Своеобразна проява на познавателното отношение в тази възраст, свързана със *сензитивността на детето към социалното му обкръжение*, са *социално-когнитивните процеси* – социална перцепция; социално сравнение, диференциация и категоризация; социална и каузална атрибуция.

Връзките между поведенческите форми на комуникации и междуличностни отношения, породени на когнитивна и емоционална основа се осъществяват в групата, която е универсална система на непосредствено общуване, а в генетичен план е първична социална общност (Минчев, 2004).

Когнитивната социална психология вижда определящата роля на социално-когнитивните процеси и механизми за насищане с определено съдържание на взаимодействията между децата.

Потребностно-мотивационният аспект на общуването води до диференцирането на три типа мотиви, определящи отношенията между децата:

– личностни – произтичащи от личностните особености на детето-партньор;

– познавателни – партньорът като източник на информация за други деца и участник в съвместна познавателна дейност;

– „делови“ – това са качествата на партньора като участник в съвместна дейност.

В основата на мотивите се очертават потребностите от общуване в група:

– потребността на детето от доброжелателство и съпреживяване обикновено е свързано с личностни мотиви на общуване;

– потребността от сътрудничеството извежда на преден план „деловите“ мотиви;

– потребността от познавателно споделяне и информиране, както и интелектуалното съпреживяване, е свързана с познавателните мотиви.

– взаимоотношенията са изтъкани от емоционално-когнитивно отражение между партньорите, т.е. това е вътрешно състояние;

– общуването е процесът, в който съответното взаимоотношение се проявява, актуализира и развива.

Формирането на груповите норми е свързано с конвергенцията на индивидуалните оценки и едновременно с това се очертава яркото присъствие на емоциите в процеса на създаването им (Изард, 2007).

В детската група особена значимост има референтното влияние (на база приятелство), което има две страни: информационна и нормативна, ***детерминиращи поредици от социално-когнитивни процеси: социално сравнение, идентификация, самооценка, диференциация, когнитивна интерпретация:***

○ Когато детето е в ситуация, която е породена от несъответствие на неговото мнение с мнението на другите, т.е. има противоречие между когнициите, то се стреми да се идентифицира с партньор, който е привлекателен за него и значим.

○ Идентификация – кара детето да се вслушва в мнението на избрания от него партньор и да търси в негово лице социална подкрепа.

○ Отношението на детето към партньора произтича от непосредствено сравнение, от сравнение на неговите действия и постъпки с наличните знания и приети правила на поведение.

○ Степента на конформност у детето зависи от силата на идентификацията и позитивността на резултатите от социалното сравнение.

○ Влиянието между децата се динамизира от ситуации, в които: партньорът се противопоставя на идентификацията, детето

се убеждава в нерелевантността на партньора си, симпатията се превръща в антипатия, променя се силата на привлекателността.

В зависимост от динамиката и нивото на социално-когнитивните процеси, разбирането и съблюдаването на груповите норми, готовността за общуване, социалната нагласа и отношението, съдържанието и целта на социалните ситуации, детето осъществява социалните си контакти, от чиито основни параметри зависи социалната му подкрепа в групата (Витанова, 2006).

Нарушаването на социалните контакти и привързаността, която детето получава от останалите членове на групата, поражда емоционално неблагоприятно, неприятни преживявания и трудно адаптиране. В този смисъл социалната подкрепа има ярко емоционално въздействие върху детето, което от своя страна е условие за по-нататъшно усвояване на уменията за общуване:

- ♦ активно взаимодействие в социално-когнитивното поле на общуване.

- ♦ емоционално отношение към партньора, изразяващо съпричастност, доброжелателство, съчувствие, емпатия.

- ♦ възприемане и обмисляна на груповите норми, като индикатор на груповото влияние върху отделните субекти.

- ♦ вписване на субективното отношение и поведение в груповия стил на кооперативност, доброжелателство и привързаност.

Социалната категоризация е израз на връзките между социалните и когнитивните процеси в групата. Социалната категоризация е когнитивна задача за детето – то идентифицира сходствата и различията между членовете в групата в процеса на социалното общуване.

Ценностите в контекста на социалната категоризация, извършена от детето (лош, добър, полезен, вреден, красив, грозен и др. „еталони“ за оценка) са твърде често субективно ориентирани и представляват проекция на детските „схващания“ за социалните отношения върху конкретната група. Междупersonностната емпатия и сътрудничество между децата имат значима роля за познавателното им развитие (Стаматов, 2004)

Социалната идентификация – Когнитивният продукт на социалната идентификация се състои във възприемане на себе си и

другите в съгласие със съответна социална категоризация (Шапиро, 1999)

Груповото поведение представлява за детето механизъм за включване на процеса идентифициране, който от своя страна е част от когнитивната основа на групата. Личностната идентификация е свързана с представите на детето за себе си, докато социалната идентичност е продукт на интернализирани социални категоризации. Детето изгражда различни „схеми“ интернализирани образи в процеса на идентификация, които определят Аз-а и принадлежността му към група. Следователно социалната идентификация има когнитивна структура, но е социален продукт.

В процеса на *самоидентифициране* детето включва на първо място своето тяло, емоционалните състояния и способности за игра. Ериксон посочва, че важен механизъм за формиране на идентичността при детето е идентификацията на детето с възрастните, което придава устойчивост на самовъзприятията и увереност в това, че околните го възприемат позитивно (Изард, 2007).

Според психоаналитичната интерпретация в усвояването на половата роля основен компонент е *идентификацията* – стремежът на индивида да формира своето „его“, следвайки примера на друг човек – модел. Фройд посочва, че детето се отъждествява с родителя от своя пол, за да постигне благосклонността на родителя от другия пол (Едипов комплекс). Подчертава се ролята на бащата за полова идентификация, но в ранното детство майката е тази, която оказва такова влияние. Чодороу счита, че „вътрешната полова идентичност“ е по-силна у жената поради „симбиозата между майката и детето“, която възпрепятства половата идентичност при мъжа, тъй като момчето трябва да се откаже от първичната си идентификация с майката и да достигне тогава полоролево ориентиран, съответстващо на биологичния му пол (Стаматов, 2000).

Критичен фактор за развитието на половата идентификация според *М. Левис* е *социалната перцепция* – възприемане на себе си и другите. Всичко това е свързано със *социално-когнитивното съзряване*, като по този начин полоролевото поведение се очертава като един от фокусите на едиповото между когнитивното и социално развитие на детето (пак там).

В процеса на груповото идентифициране е налице връзката между социалните, когнитивните и емоционалните процеси. Според Бреслов съотнасянето с другите и възникването на идентичност води и до диференциация – търсене на разликата и оценяване на различните прояви в социалните взаимодействия (Бреслов, 1990). Така възниква и процесът на социалното диференциране.

Емоционалното отношение в тази възраст се проявява на три равнища (Стаматов, 2004):

- епизодични ситуативни преживявания;
- синтез между емоционално и оценъчно отношение към обекта на преживяване;
- избирателно посочени преживявания, породени вътрешно от чувства.

В контекста на тези специфични стъпки в емоционалното развитие на детето, могат да се диференцират от гледна точка на сензитивността някои по-съществени тенденции в емоционалната активност на детето:

- намалява неустойчивостта и импулсивността на емоционалното поведение под влияние на усвоени еталони за оценка и правила на поведение;
- диференцира се емоционално отношение към различни групи обекти – социални, познавателни, нравствени, естетически;
- появява се волевата регулация на външния израз на преживяванията;
- преживяванията постепенно се „социализират” – похвалата и добрата оценка предизвикват у детето радост, а порицанието – тъга или яд. Освен това преживяванията се обвързват с разбирането на нравствените правила – така възниква симпатията към „добрите” и неприязън към „лошите”;
- по-висш израз на социализацията на емоционалното отношение са социално-нравствените преживявания, които имат позитивна или негативна насоченост – съчувствие, съпреживяване, съпричастност или озлобление, недоброжелателство, завист. Детето в тази възраст е сензитивно по отношение на повтарящите се позитивни или негативни социално-нравствени преживявания;

➤ социализацията на преживяванията в тази възраст се проявява и чрез емоционално отношение към собственото нравствено поведение – удовлетворение, радост, задоволство или срам и чувство за вина.

В хода на онтогенезата се изменя и структурата на емоционалните процеси – в техния състав постепенно се включват вегетативни и моторни реакции, познавателни процеси (въображение, образно мислене, сложни хорми на възприятията). Емоциите стават „умни“ – интелектуализират се. А познавателните придобиват корективен характер, обогатяват се с чувства. Емоционалното развитие не е стихийно, а се осъществява под ръководството на целенасочено възпитание. В теорията на педагогиката се подчертава огромното влияние на авторитета на възрастния за възпитанието на чувствата (Голман, 2000).

Взаимоотношенията на възрастния с другите, неговото поведение, афективни реакции създават у детето еталон и способ за действие, емоционално отношение към хората, „служат за образец на афективно подражание“. Стилът на ръководство на възрастния способства детето да се чувства пълноценен участник в съвместната дейност, има възможност да прояви инициатива и самостоятелност в постигане на целите. Регламентираното поведение при детето води до механично изпълнение на задачите, поставени от възрастния, снижава неговия емоционален тонус, остават равнодушни към резултата от общата работа.

Според наблюденията в педагогическата практика, водещ фактор при емоционалното развитие на детето е така наречения „детски колектив“ – на основата на съвместна дейност. Възприема емоционални еталони – нравствени норми, в детето се развива емоционално отношение към хората, заражда се емпатията. Усвоените норми и еталони в предучилищна възраст спомагат за развитие личността на детето. В късна предучилищна възраст (6–7 г.) възникват първите етически инстанции. „Кое е добро и кое лошо?“ тези етически инстанции растат заедно с естетическите „Красивото не може да бъде лошо“.

Възниква съподчинение на мотивите. Наблюдава се преобладаване на обмислените действия над импулсивните. Благодарение на това се формират качества на личността, като настойчивост и умения за преодоляване на трудности, формира се и чувството за дълг по отношение на другите. Поведението на детето на тази възраст

се управлява от правила и норми. То се стреми да управлява себе си и своите постъпки съобразно своите емоционални потребности, когнитивни желания и намерения.

II. ЦЕЛ, ПРЕДМЕТ И ХИПОТЕЗА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.

Настоящото изследване има за цел да установи взаимовлиянието на когнитивните и емоционални феномени при формирането на социалния статус на деца от горна предучилищна възраст.

Предмет на анализ са характеристиките на когнитивно и емоционално развитие на деца от горна предучилищна възраст и взаимозависимостта между нивото на емпатически способности на техните родители и емоционалната култура на децата.

Генерално изследването има за фокус да установи да установи високите стойности на когнитивно развитие всъщност гаранция ли са и за високи емоционални умения на деца от горна предучилищна възраст.

Хипотезата на изследването е формулирана в допускането, че: съществува различие между достигнатото ниво на когнитивен интелект, емоционална зрялост и констатираният социален статус на детето в групата. Предполага се също, че съществува и ще бъде наблюдавано влияние между регистрираното ниво на емпатически способности на родителите и това на техните деца.

III. ОБЕКТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Обект на представеното изследване са 20 деца от горна предучилищна възраст (6–7 години), посещаващи една и съща детска градина. Изследваната група деца и детската градина са избрани случайно. Родителите бяха уверени, че изследването е анонимно. В инструкцията изрично се упомена, че изследването ще бъде използвано само за научни цели (т.е. няма да рефлектира по никакъв начин върху техните деца или върху отношението на учителите към тях в посещаваната детска градина).

IV. ОРГАНИЗАЦИЯ НА ЕМПИРИЧНАТА ПРОГРАМА

Чрез теста за диагностика на когнитивното развитие на деца в горна предучилищна възраст се констатира нивото на достигнато развитие на когнитивните операции на всяко от изследваните деца.

С проведеното социометрично изследване се установяват реалните взаимоотношения между отделните членове на детската група. Така се получава представа за реалните потоци на симпатия и антипатия, атмосферата в групата, както и данни за популярността и лидерството на всеки от нейните членове.

С методиката за диагностика на равнището на емпатически способности проведено с родителите на децата се откроява равнището на техните емпатийни способности. Целта е чрез съпоставка на трите крайни резултата да се установи в каква корелация са нивата на достигнатото когнитивно развитие и емоционалната интелигентност при изследваните деца. Кой е по-значимият компонент за достигнатият им социален статус.

Изследването е проведено през м. април на 2009 г., в ЦДГ „Щастливо детство”, кв. Грамада, гр. Благоевград.

V. МЕТОДИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТАРИУМ

1. Тест за диагностика на когнитивното развитие на деца от горна предучилищна възраст (6-7 години) – Разработен и стандартизиран от доц. Н. Витанова.

Разработката на субтестовете и тяхното комплектоване се основава на групирането на *когнитивните* операции в три групи в съответствие с:

➤ **Основен вид когнитивен процес:** *възприемане, памет, мислене;*

➤ **Форма на когнитивните структури:** *перцептивни, паметови репрезентации, мисловно-операционални;*

➤ **Насочване към определено съдържание:** *изображения със семантична характеристика; изображения с категориална характеристика; изображения – символи (цифри, форма и др.);*

Обединяващата схема на посочените три принципа за групиране на когнитивните операции включва следните “стъпки” на познавателното поведение: сканиране на сензорна информация (зрително, вербално, семантично, пространствено, физически, образно); перцептивно описание; наименование; вътрешна репрезентация; интерпретация; опериране с данни.

Първата група субтестове са насочени към перцептивните когнитивни структури и към възприемането като акт на идентификация на обекти, диференция и категоризация чрез разпознаване на конфигурации, ползване на сензорни еталони за кодиране на обекти. Имат се предвид три фази на възприемането:

- сканиране на максимално число признаци;
- идентификация;
- перцептивна диференциация и категоризация.

Втората група субтестове са насочени към паметовите репрезентации и видовете памет според трикомпонентния модел на паметта, включващ: сензорни регистри; кратковременно и дълговременно хранилище, обуславящи оперативната и постоянната памет, ответна реакция

Третата група субтестове са насочени към конкретни умствени операции като основа за разбиране логиката на отношенията, класификация, сериация.

Описание на теста

Тестът е съставен от 10 броя субтестове, всеки от които включва различен брой айтеми. Провеждането му е индивидуално, като за всеки субтест се дава на детето инструкция. В процеса на решаване на субтестовите се води табличен протокол, на който след приключване на работата по целия тест се оформят индивидуално оценките за всеки субтест и средната оценка за целия тест.

I субтест – перцептивна категоризация по релационни признаци (ПК)

Субтестът изследва уменията на детето да използва съхранени в “блока на съхранение” перцептивни схеми за откриване на признаци и осъществяване на категоризация чрез отхвърляне на дизюнктивни (a1 или b1) и приемане на лелативните признаци (a1 се отнася към b1). Възприятието на детето, работещо с първия субтест, се характеризира с три фази на възприемането: сканиране на определен брой признаци; идентификация на обекта; категоризиране на признаците. Същевременно се модифицират някои перцептивни схеми чрез включването им в по-широки когнитивни схеми.

Субтестът съдържа 9 айтема.

II субтест – възприемане в съответствие със сензорен еталон (СП) (модификация по Векслер, детски вариант) (Wechsler,D.,1974).

Субтестът изследва уменията на детето да възприема обобщено конкретно изображение и да прилага еталонна система за възприемане. Работейки със субтеста, детето сканира и разпознава конфигурации на конкретните обекти, отнесени към обобщена форма, отделя общото, абстрахира се от единичното и категоризира сензорно-перцептивните образи.

Субтестът съдържа 3 айтема.

III субтест – откриване на еквивалентност и сходство чрез перцептивна диференциация (ПД).

Субтестът изследва уменията на детето да включва сензорно-перцептивни компоненти в образни операнти, чиито признаци се репрезентират по повод на конкретното изискване. Детето извършва линейна организация на оперантите по линията: предмет – признак – част – цяло. Достига до диференциация.

Субтестът съдържа 8 айтема.

IV субтест – перцептивно разпознаване и идентификация (ПИ).

Субтестът изследва уменията на детето да идентифицира обекти в процеса на възприемането им, като се постига предметност, цялостност и константност на перцепта, както и съвместяването му с паметови репрезентации на елементи от “когнитивни карти”. В случая се активизират “инфралоогическите операции”, чрез които се откриват отношения между част и цяло.

Субтестът съдържа 8 айтема.

V субтест – репрезентация на информация и атрибуция (РА).

Субтестът изследва уменията на детето да възпроизвежда перцептивни и когнитивни схеми, съхранени в “М-пространството” (работна памет), за да отдели релевантна от ирелевантна информация и да кодира обектите в зависимост от конкретната асоциативна структура на паметовите репрезентации. Така се проверява и връзката на дългосрочната памет с възприятието.

Субтестът съдържа 9 айтема.

VI субтест – сканиране и регистриране на информация (РИ)

Субтестът изследва преминаването на информация през зрителния регистър, краткосрочното задържане на “иконичния” образ и

възпроизвеждането му в ответна реакция. Така се проверява връзката между зрителното възприемане и краткосрочната памет на детето.

Субтестът съдържа три айтема.

VII субтест – класификация (КЛ).

Субтестът изследва уменията на детето да възпроизвежда “дихотомни схеми” за обединяване на елементи в класове чрез включване на механизма категоризация. Детето оперира със семантични значения, въз основа на които систематизира възприети обекти. Класифицира ги “адитивно”(по един признак) и открива непринадлежност към класа.

Субтестът съдържа 9 айтема.

VIII субтест – класификация и сериация (КЛС).

Субтестът изследва “обратимостта на операциите” като умение на детето да “обединява асиметрични транзитивни отношения”, изразяващи различия между еквивалентни елементи. Детето демонстрира съответен диапазон на инвариантност и обратимост на трансформациите.

Субтестът съдържа 3 айтема.

IX субтест – разбиране на логически отношения (ЛО). (Модификация по Пиаже, Инелдер) (Piaget, J., Inelder, B., 1959).

Субтестът е изработен въз основа на експеримент на Пиаже и Инелдер. Откриването на логически отношения е предмет на още множество изследвания: В. Винкелман (1975), Рейвън (1958), Венгер (1986), Кетел (1971).

Субтестът изследва уменията на детето да комбинира релационни признаци, използвайки формата, големината, цвета, пространственото разположение и вида като основни дименции за групиране. За логическа основа на когнитивната операция “сериация” се използват “релациите на наредба”, които притежават свойствата рефлексивност, симетричност, несиметричност, транзитивност. Установява се доколко детето е в състояние да ги прилага при подреждане на обекти, т.е. в каква степен е овладяна логическата основа на операцията сериация.

Субтестът съдържа 9 айтема.

X субтест – знаково ориентиране (ЗО).

Субтестът изследва уменията на детето зрително да сканира признаци и да оперира с цифри и техни символи, кодирайки и декоди-

райки ги. Така се установява доколко се осъществява връзка между перцептивно-графичните репрезентации, задържането на релевантна информация и ответната реакция под формата на кодиране и декодиране.

Субтестът се състои от 8 айтема.

Надеждност на Тест за когнитивно развитие.

При доказване на надеждността на теста се имат предвид следните променливи по реда на субтестовете:

- перцептивна категоризация (ПК);
- възприемане по еталон (СП);
- перцептивна идентификация (ПД);
- перцептивна диференциация (ПИ);
- репрезентация на информация и атрибуция (РА);
- сканиране и регистриране на информация (РИ);
- класификация и сериация (КЛС);
- разбиране на логически отношения (ЛО);
- знаково ориентиране (ЗО).

Вътрешната консистентност и хомогенност между посочените променливи се доказва с високата стойност на корелациите помежду им:

Приносът на всеки субтест, т.е. неговата надеждност е доказана въз основа на корелация на всеки субтест със сумата от останалите и въз основа на множествена корелация с общата сума на квадратите на разликата между вариациите. Полученият “индекс на детерминация” показва какъв дял от вариацията на всяка променлива може да бъде обяснен с вариациите на другите променливи. Следователно посоченият по-долу коефициент на надеждност – $ALPHA$, се основава на две корелативни зависимости.

2. Социометрично изследване на детската група

Социометричното изследване на формални и неформални групи, съставени от деца, се използва главно за установяване на реалните взаимоотношения между децата и на техния личен статус.

В по-дълбок план този метод може да ни даде данни за психичната съвместимост между отделни членове на детската група, да

ни покаже основни черти на социалното поведение на малките хора в групата, да ни разкрие неформалната и структура. В същото време социометричното изследване би могло да ни покаже потоците симпатия и антипатия в детската група, атмосферата в нея, структурите на взаимовлияние, взаимоподдръжка и взаимоотношаване, а също така да ни даде точни данни за популярността и лидерството на нейните членове.

В случая целта на изследването е да се установят потоците на симпатия и антипатия към отделните деца от останалите в групата. Да се установи кои от тях са утвърдени лидери. Изследването предоставя възможност да бъде определена до каква степен всяко от децата е субект на положителни и отрицателни отношения. По този начин макар и косвено може да се съди за тяхната емоционална компетентност.

Използвана е еднократна социометрия – изследването е проведено веднъж. Важи за конкретния момент и показва мигновена социометрична картина на детската група и на съответните социометрични характеристики на нейните членове.

Изследването е допълнено с пасивно наблюдение, което дава допълнително доказателство за достоверността на получените резултати.

Задачите на социометричното изследване са:

Изхождайки от приетата за водеща теория за емоционалната интелигентност и нейната значимост, задачата на проведеното социометрично изследване е да се установи в каква степен децата от изследваната група притежават основните емоционални компоненти.

Обект на изследването е група от двадесет деца посещаващи детска градина. Наложеното социометрично ограничение при група от 20 деца е с лимит до 4 възможни избора.

Социометрична карта – съдържа два въпроса. В случая единият е за положителните избори, а вторият за отрицателните. Поради възрастта на децата въпросите от картата се четат от изследваното лице и се нанасят от него директно на социоматрицата.

1. Кои четири деца от твоята група би поканил на рождения си ден?

2. С кои от децата не би искал да бъдеш в един клас, когато станеш ученик?

Социоматрицата съдържа три аналитични части:

ПЪРВА ЧАСТ:

Зона на емоционалната интензивност. Там са отразени потоците симпатия към всяко от децата проявена от останалите, потоците на отрицателни емоции в групата – показва към кое от децата са насочени определени антипатии. Третият ред показва индекса на емоционалната интензивност на съответното дете. Последният четвърти ред дава индексите на социометричния статус на всяко дете.

ВТОРА ЧАСТ:

Зона на емоционалната екстензивност – получените тук резултати показват в каква степен от всяко дете произхождат потоци симпатия и антипатия спрямо останалите деца в групата, доколко всяко дете е субект на положителни и отрицателни отношения.

ТРЕТА ЧАСТ:

Зона на груповите социометрични индекси – даваща информация за груповия индекс на потоците симпатия в дадената детска група (индекс на психична взаимност). Вторият групов индекс от тази зона показва потоците антипатия в групата. Третия индекс е индекс на емоционалната експанзивност на групата. Четвъртият индекс показва какво и в каква степен преобладава в социалнопсихичната атмосфера в детската група. – Тази зона не представлява интерес за конкретното изследване поради факта, че в случая са от значение индивидуалните потоци на децата, даващи характеристика на емоционалния им статус.

3. Методика за диагностика на равнището на емпатийните способности (В. В. Бойко)

Водещите изследователски аргументи при избора на тази методика, произтичат от факта, че интерпретирането на резултатите дава възможност за проучване в дълбочина на шестте компонента от структурата на емпатията като психологичен феномен при междуличностното взаимодействие.

Процедура на изследване:

На изследваните лица от групата на родителите се предоставя индивидуална бланка – въпросник, съдържаща 36 твърдения.

Задължително преди попълването на въпросника изследователят запознава анкетирания с целта на анкетата и само след изричното му съгласие пристъпва към изпълнение на инструкцията.

Аналитична интерпретация:

При първичната обработка на данните се имат предвид правилните отговори, съответстващи на ключа за всяка от определените скали и на тази база се определя сумарната оценка за всеки компонент от диференцираните емпатийни способности. Оценка за всяка скала могат да варират от 0 до 6 бала.

Извличането на тези компоненти се извършва посредством **шест скали**. Оценка за всяка скала отразява конкретното равнище на изява на всеки компонент у изследваното лице, в общата структура на емпатията.

СКАЛА 1. “Рационален канал на емпатийни способности” – характеризира насоката на внимание, възприятие, мислене на емпатирания към личността на всеки друг човек – неговото състояние, проблеми, поведение. Това е спонтанен интерес към другия, който открива разнообразни възможности за емоционално и интуитивно реагиране на партньора. В описвания компонент на емпатийни способности не следва да се търси логика или мотивация за интереса към другата личност.

СКАЛА 2. “Емоционален канал на емпатийни способности” – фиксира способността на емпатирания да влиза в емоционален резонанс с другите чрез съпреживяване и съучастничество. Емоционалната отзивчивост в разглеждания вариант става средство за навлизане в енергетическото поле на партньора в междуличностната комуникация, за постигане на разбиране на неговия вътрешен свят; за прогнозиране на неговото поведение. Посочените емпатийни способности изпълняват роля на междинно – свързващи звено между партньорите в общуването на емоционално равнище и обуславят възникването на кооперация.

СКАЛА 3. “Интуитивен канал на емпатийни способности” – свидетелства за способности на емпатирания да разбере поведението на партньора при дефицит на предварителна информация относно проблемна ситуация. Като се опира само на собствен опит, съхранен в подсъзнателната сфера, емпатираният обобщава различни сведения за партньора.

СКАЛА 4. “Нагласи, подпомагащи или възпрепятстващи емпатийните способности” – наличието на такива нагласи съответно облекчава или затруднява проявлението на шест структурната организация на емпатията. Това намира отражение съответно в разширяване или ограничаване допазона на емоционалната отзивчивост и емпатийните възприятия.

СКАЛА 5. “Проникваща способност в емпатията” – оценява се като важно комуникативно свойство на човека, което му позволява да предразполага “другия” към откритост, доверие и интимност. Слабостта на партньора съдейства за разгръщането на емпатията в общуването, а наличието на напрежение, преднамереността и скептицизма ограничават използването на емпатийния потенциал от емпатиращата личност.

СКАЛА 6. “Идентификация” – разкрива задължително условие за успешна емпатия. Това е умение да се разбере “другия” върху основата на съпреживяване, поставяне на себе си на мястото на партньора.

Скалните оценки изпълняват спомагателна роля при интерпретацията на основния показател – равнище на емпатийни способности.

Сумарният показател теоретически може да се изменя в пределите от 0-36 бала, което позволява открояването съответно на:

- много високо равнище на емпатичност – над 30 бала
- средно равнище на емпатичност – от 22 до 29 бала
- занижено равнище на емпатичност – от 15 до 21 бала
- много ниско равнище на емпатичност – под 14 бала

VI. АНАЛИЗ НА ПОЛУЧЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

От проведения тест за когнитивно развитие на децата се установи, че всички те дават резултати много над средната норма за развитие на когнитивните процеси и операции (използвана е нормативна скала на ТКР) (Вж. Таблица 1 и Таблица 2)

Резултати от проведения тест за когнитивно развитие

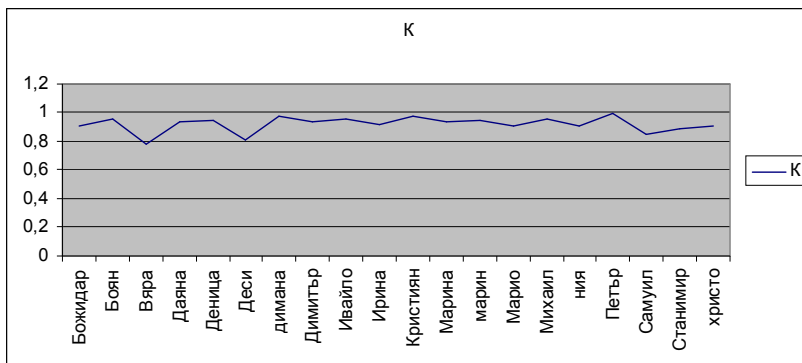
	ПК	СП	ПД	ПИ	РА	РИ	КЛ	КЛС	ЛО	ЗО	К
Божидар	0,9	0,6	1	1	0,6	1	1	1	1	1	0,91
Боян	1	0,8	1	1	0,8	1	1	1	1	1	0,96
Вяра	1	0,2	0,7	1	0,8	1	0,9	1	0,2	1	0,78
Даяна	1	0,5	1	1	0,9	1	1	1	1	1	0,94
Деница	1	0,6	1	1	1	1	1	1	0,9	1	0,95
Деси	1	0,7	1	1	0,8	0,6	0,8	0,8	0,7	0,7	0,81
Димана	1	0,8	1	1	1	1	1	1	1	1	0,98
Димитър	1	0,8	1	1	0,7	0,9	1	1	1	1	0,94
Ивайло	1	0,7	1	1	0,9	1	1	1	1	1	0,96
Ирина	1	0,5	1	1	0,9	0,9	1	1	0,9	1	0,92
Кристиян	1	0,8	1	1	1	1	1	1	1	1	0,98
Марина	1	0,9	1	1	0,9	0,7	1	0,9	1	1	0,94
Марин	1	0,7	1	1	0,9	1	1	1	0,9	1	0,95
Марио	1	0,5	1	1	0,8	0,9	1	0,9	1	1	0,91
Михаил	1	0,7	1	1	0,9	1	1	1	1	1	0,96
Ния	1	0,9	1	1	0,8	0,7	1	0,9	0,9	0,9	0,91
Петър	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Самуил	1	0,5	1	1	0,8	0,9	1	0,8	0,5	1	0,85
Станимир	1	0,7	1	1	0,8	1	1	0,5	0,9	1	0,89
Христо	1	0,4	1	1	0,9	0,9	1	0,9	1	1	0,91

Нормативна скала за субтестовите на ТКР – оценки в К

Субтест	под нормата		средна норма		над нормата		
ПК	0,22	0,44	0,66	0,77	0,91	0,96	1
СП	0,3	0,4	0,6	0,8	0,9	0,95	1
ПД	0,25	0,37	0,62	0,75	0,87	0,92	1
ПИ	0,25	0,37	0,62	0,75	0,87	0,92	1
РА	0,23	0,44	0,55	0,77	0,88	0,93	1
РИ	0,3	0,38	0,61	0,76	0,92	0,96	1
КЛ	0,33	0,33	0,66	0,77	0,88	0,93	1
КЛС	0,26	0,26	0,58	0,75	0,9	0,95	1
ЛО	0,33	0,34	0,55	0,77	0,88	0,93	1
СО	0,25	0,25	0,62	0,75	0,87	0,92	1
за целия тест	0,31	0,31	0,62	0,75	0,88	0,91	1

Изхождайки от твърдението че общия фактор на интелигентност или това, което се нарича IQ, се приема за изключително стабилен след шестата година на детето и обикновено се намира в съотношение с други тестове за способности, направени в друг период от неговото развитие, получените резултати говорят за една много добра стабилна база за развитие на децата в бъдеще (Вж. Диаграма 1).

Диаграма 1

Независимо че не могат лесно да се измерят повечето личностни и социални черти, като любознателност, самоувереност или уважение към другите, те могат да се разпознаят в децата и да бъдат отчетени. В случая това е направено чрез социометричното изследване на детската група и проведеното паралелно с него пасивно наблюдение (Вж. Таблица 3).

Таблица 3

№	кой избира	Кого избира																				сума "+2"	сума "-2"	зона 2	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20			сума "+1"	сума "-1"
1	Божидар	*	да				да	не			да						не	да				4	2	0.31	0.1
2	Боян	да	*					да			да	не					да					4	1	0.26	0.15
3	Вяра			*			да			да							не			да	да	4	2	0.31	0.1
4	Даяна				*		да	да		не							не			да		4	2	0.31	0.1
5	Деница				да	*		да				да				не		не	не	да		4	3	0.36	0.05
6	Деси			да			да			не	да						не			да	*	4	2	0.31	0.1
7	Димана		да			да		*			да							не	да			4	1	0.26	0.15
8	Димитър	да	не		да				*	не		да		да	не	да				не		4	4	0.42	0
9	Ивайло	не			не				да	*		да							да		не	3	3	0.31	0
10	Ирина					да	да			не	*		да		не			не	не			3	4	0.36	0.05
11	Кристиян	да	да				да			*										да		4	0	0.21	0.21
12	Марин		да						не		да	*	не	не	да	да	не					4	4	0.42	0
13	Марина			да		да				не	да			не			не	не		*	да	4	4	0.42	0

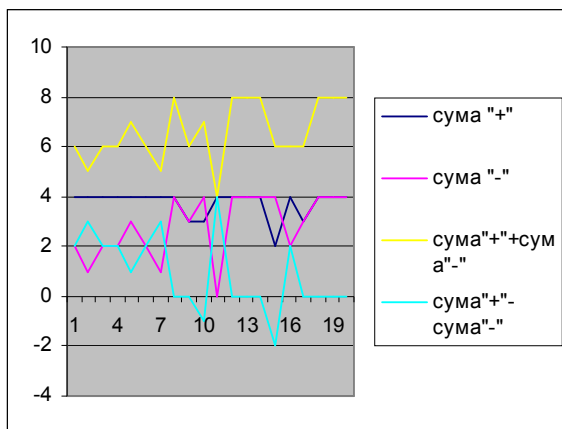
14	Марко	Не	Да				да	не	да		да	*	не		не							4	4	0,42	0	
15	Михаил	Не	Да				да	не	да		да	не	не	*								2	4	0,31	-0,1	
16	Ния					да	да		не		да		не			*	да					4	2	0,31	0,1	
17	Петър		да			да		не	не		да		не	*								3	3	0,31	0	
18	Самуил	Да	да		да				не	да				*	не	не						4	4	0,42	0	
19	Станимир		да				да		не		да	не	не	да	да	*	не					4	4	0,42	0	
20	Христо	Не					не	да	да		да	не	да		не	*	да					4	4	0,42	0	
зона 1																										
	сума "+"	4	9	2	3	6	8	3	3	4	10	2	2	2	3	2	1	2	5	2	2	75	*	*	*	
	сума "-"	4	1	0	1	0	1	3	10	1	0	4	5	8	0	1	10	5	2	1	0	*	57	*	*	
	сума "+" + сума "-"	0,42	0,52	0,1	0,21	0,31	0,47	0,31	0,68	0,28	0,52	0,31	0,36	0,52	0,15	0,15	0,57	0,36	0,36	0,15	0,1	*	*	*	6,87	*
	сума "+" - сума "-"	0	0,42	0,1	0,1	0,31	0,36	0	0,36	0,15	0,52	-0,1	0,15	0,31	0,15	0,05	0,47	0,15	0,15	0,05	0,1	*	*	*	0,92	*

Социоматрица – на проведеното социометрично изследване

Значението на ЕИ е по-неясно. Въпреки че е изключително сложно неговото измерване, то той е една значима отправна концепта за съдържателната плътност на личност, от гледна точка на нейната емоционална удовлетвореност и зрялост (Вж. Диаграма 2 и 3).

Диаграма 2

Зона 1

Зона 1 – Зона на емоционалната интензивност.

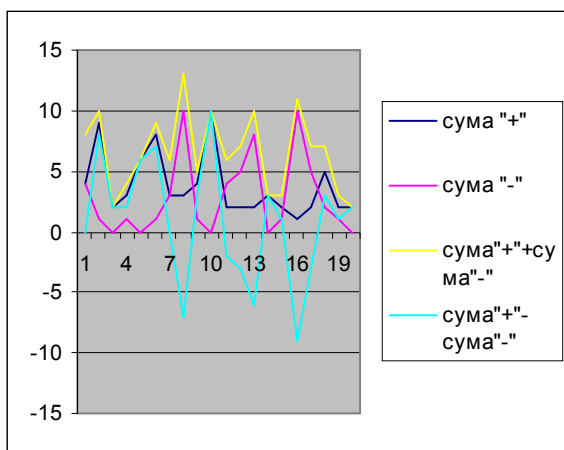
В първия ред на тази зона (сума "+") са отразени потоците симпатия към всяко от децата проявена от останалите. Тук ясно се виждат безспорните положителни лидери на групата. По късно те ще бъдат условно обозначени като **ГРУПА "А"**.

Вторият ред (сума "-") онаглеждава потоците на отрицателни емоции в групата – показва към кое от децата са насочени определени антипатии. Това са най-малко желаните съиграчи, които факт както стана ясно по време на пасивното наблюдение основно произхожда от тяхното агресивно поведение спрямо другите и нежеланието им да зачитат чужди мнения. В последствие те ще бъдат условно обозначени като **ГРУПА "Б-1"**.

Третият ред (сума "+" + сума "-") показва колко пъти всяко от децата е било обект на избор въобще, независимо какъв е този избор – дали положителен или отрицателен. Това е индексът на емоционалната интензивност на съответното дете. Последният четвърти ред (сума "+" – сума "-") дава индексите на социометричния статус на всяко дете.

Диаграма 3

Зона 2

Зона 2 – Зона на емоционалната екстензивност.

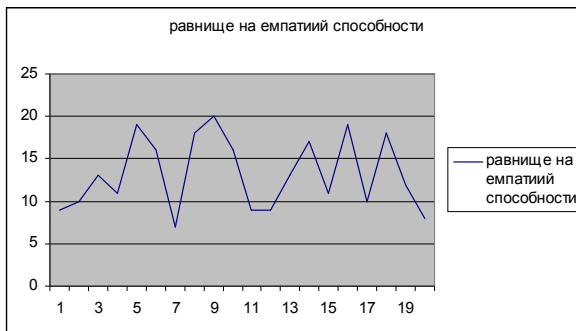
Получените тук резултати показват в каква степен от всяко дете произхождат потоци симпатия и антипатия спрямо останалите деца в групата, доколко всяко дете е субект на положителни и отрицателни отношения (Вж. Таблица 4 и Диаграма 5).

Таблица 4

Родители на децата	скала 1	скала 2	скала 3	скала 4	скала 5	скала 6	равнище на емпатийни способности
1	нисък	нисък	нисък	ниски	ниска	висока	МНОГО НИСКО
2	нисък	среден	занижен	ниски	ниска	средна	МНОГО НИСКО
3	висок	нисък	нисък	ниски	ниска	ниска	МНОГО НИСКО
4	нисък	нисък	нисък	ниски	ниска	ниска	МНОГО НИСКО
5	нисък	нисък	висок	ниски	ниска	средна	ЗАНИЖЕНО
6	висок	нисък	нисък	ниски	ниска	висока	ЗАНИЖЕНО
7	нисък	нисък	нисък	ниски	ниска	ниска	МНОГО НИСКО
8	занижен	среден	висок	ниски	ниска	средна	ЗАНИЖЕНО
9	нисък	висок	занижен	ниски	ниска	висока	ЗАНИЖЕНО
10	нисък	нисък	висок	ниски	ниска	средна	ЗАНИЖЕНО
11	нисък	нисък	нисък	ниски	ниска	ниска	МНОГО НИСКО
12	нисък	нисък	нисък	ниски	ниска	ниска	МНОГО НИСКО
13	нисък	занижен	нисък	ниски	ниска	висока	МНОГО НИСКО
14	нисък	среден	занижен	ниски	ниска	висока	ЗАНИЖЕНО
15	нисък	висок	нисък	ниски	ниска	занижена	МНОГО НИСКО
16	нисък	висок	нисък	ниски	ниска	висока	ЗАНИЖЕНО
17	нисък	занижен	нисък	ниски	ниска	ниска	МНОГО НИСКО
18	нисък	висок	висок	ниски	ниска	ниска	ЗАНИЖЕНО
19	нисък	занижен	нисък	ниски	ниска	висока	МНОГО НИСКО
20	нисък	нисък	нисък	ниски	ниска	ниска	МНОГО НИСКО

Резултатите на родителите за установяване равнището на техните емпатически способности посредством методиката за диагностика (В. В. Байко) не потвърдиха категорично очакваната зависимост, че *съществува и ще бъде наблюдавано влияние между регистрираното ниво на емпатически способности на родителите и установените емоционален и социален статус на техните деца.*

Диаграма 5

Проведеният с родителите тест за регистриране тяхното равнище на емпатийни способности не би могъл да бъде категорично показателен – установените стойности на нивото вариращи между “занижено” и “ниско”, говорят за липса на усет или не разполагане с умения за съпреживяване.

При тези резултати не би могла да се изведе обща релация между емоционалните характеристики на децата и въздействието върху тях от страна на техните родители.

Това обаче пряко води до тревожната констатация за липса на добра емоционална връзка в семейството.

От проведените паралелно: социометричното изследване и целенасочено наблюдение върху децата, по време на техните игри и в дейностите с познавателни занимания, условно могат да бъдат разграничени три групи деца

1. Деца с формирани и ясно изразени положителни емоционални умения – лидери на цялата изследвана група;

2. Деца с крайно недостатъчна сила на идентичността – емоционално нестабилни с явна агресия в поведението си, водеща изявена конфликтност в отношенията си с другите;

3. Деца, изолиращи се от останалите, контактуващи крайно неуверено и избирателно.

Последната най-голяма група са деца проявяващи слаба до умерена ситуационна агресия, контактуващи с всички свои връстници без изявени полюсни емоционални състояния.

За по-голяма яснота и контрастност последната група няма да бъде подлагана на анализ – тя може условно да бъде наречена “златната среда”, в която при определени ситуации децата могат да проявят едно или друго качество присъщо на тези от останалите диференцирани групи без обаче то да е водещо за тяхната личност.

Другите две деференцирани групи за улеснение, яснота и прегледност условно са обозначени като **ГРУПА “А”** и **ГРУПА “Б”**.

ГРУПА “А”

Открояват се няколко деца, които проявяват ясно изразени лидерски качества, те са желани водачи от останалите. От получените от тях резултати и установеното по време на пасивното наблюдение могат да се изведат няколко емоционални характеристики, които те притежават и успешно използват.

➤ Самочувствие/доверие в себе си – чувство за контрол и владение на собственото тяло, поведение и окръжаваща среда. Тези деца чувстват, че е по-вероятно да успеят, отколкото да се провалят във всяко свое начинание и че възрастните са им полезни.

➤ Любопитство/любознателност – чувство, че да научават нови неща е позитивно и носи удоволствие.

➤ Целенасоченост – желание и капацитет да упражняват въздействие и да подчиняват постъпките си на този стремеж. Свързано е с усещане за компетентност и ефективност.

➤ Самоконтрол – способност да променят и контролират собствените си действия по съответстващи на възрастта начини. Усещане за вътрешен контрол.

➤ Обвързаност – умение да се обвързват с другите, основано на усещане, че са разбрани и че разбират.

➤ Способност за общуване – желание и способност за вербална размяна на идеи, чувства и схващания с другите. Свързана е с усещане за доверие в другите и с удоволствие от общуването, включително и с възрастните.

➤ Желание за сътрудничество – способност да хармонизират собствените си нужди с нуждите на другите в съвместната дейност.

ГРУПА “Б”

Поради полярността на проявените от децата в тази група емоционални характеристики е нужно те да бъдат разделени в две подгрупи.

Б-1 – С явно изразена агресивност в поведението си; конфликтност в отношенията си с останалите; нежелание да се зачитат други освен собствените мнения и желания и интереси.

Б-2 – Затворени; избирателно контактуващи; плахи и неуверени в действията и постъпките си; отстъпчиви пред проявена агресията спрямо тях.

Показателно е отразеното посредством социоматрицата нежелание на останалите деца да имат за съученици тези от условно обозначената **група Б-1**. Техните емоционални характеристики изяви в поведението им спрямо останалите се явява непосредствена причина за своеобразна изолация. Тук тя обаче е не от децата от група Б-1, а от останалите към тях.

Това не е така при децата от група Б-2 – те не са посочени в повечето случаи нито като положителен, нито като отрицателен избор. Изоляцията в случая идва от тях самите към останалите. Не са отразени нито значими положителни, нито отрицателни избори спрямо тези деца.

Макар и полюсни, и двата типа поведение са неблагоприятни за по-нататъшното развитие на децата, погледнато обобщено.

И едните, и другите остават неразбрани, недооценени както от останалите, така и от себе си. Ако регистрираните емоционални характеристики не бъдат отчетени и променени, то съществува опасност от тяхното задълбочаване.

VII. ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

От получените резултати с проведения ТКР, които – както се установи са много над средната норма за развитие на когнитивните процеси и операции за всички от изследваните деца, би могло да се заключи, че компонентите от когнитивната сфера не са значимо определяща за социалния статус на изследваните деца.

Различната емоционална зрялост или компетентност при приблизително еднаква когнитивна база говори за психологични дефицити в емоционалната сфера, оказващи влияние върху социалния и емоционалния статус на някои от децата.

Проведеният с родителите тест за регистриране тяхното равнище на емпатийни способности не би могъл да бъде категорично показателен – установените стойности на нивото, вариращи между “занижено” и “ниско”, говорят за липса на усет или неразполагане с умения за съпреживяване.

При тези резултати не би могла да се изведе обща корелация между емоционалните характеристики на децата и въздействието върху тях от страна на техните родители.

Това обаче пряко води до тревожната констатация за липса на добра емоционална връзка на детето с цялата семейна система.

Въпреки че емоционалната интелигентност е присъща на човешката природа, тя трябва да бъде възпитавана. За пробуждане на този емоционален аспект на личността е необходима целенасочена дейност в семейната среда.

Семейното обкръжение е от основно значение. Ако детето живее с хора, които отричат емоциите си или ги смятат за слабост, то не може да добие вкус и удоволствие от осъзнаване на емоциите си. Такова дете може да се затвори в себе си, да изпита трудности при адаптацията, да изостане в развитието си и дори, от научна гледна точка, да бъде причислено към страдащите от *емоционална* недостатъчност.

За една от установените групи деца в представяното изследване определено би могло да се каже, че те са интелигентни от интелектуална гледна точка, но недостатъчно пораснали/зрели в емоционално отношение за календарната си възраст.

Емоционалната интелигентност не е вродена. Тя е интелигентност, която се формира и съответно придобива най-напред в семейството.

Родителите следва да отдават максимум значение на емоционалните връзки. Колкото тези връзки са по-здрави, толкова повече детето ще има шанс да се превърне в силна и уверена в себе си личност.

На тази възраст децата охотно подражават на видно поведение. Ако на децата бъде представен модел за социално поведение (т.е. ако бъдат демонстрирани социални обекти), те започват да му подражават и се стремят да го възпроизведат в своето поведение. При това другите хора (в частност деца) се различават по склонността си да взаимодействат и начина на взаимодействие.

Следователно, с всеки конкретен човек може да се взаимодейства по различен, и то достатъчно сходен (определен) начин, а съвкупността от начините, по които е склонен да взаимодейства с другите всеки член на групата, представлява социалната йерархия на групата.

Изследването анализира конкретен емпиричен материал, който може да послужи за предложение на препоръчителни въздействия върху педагогическата практика, основаващи се на представените аналитико-емпирични констатации и обосновки.

1. Естеството и качеството на детските взаимодействия между детето и учителя; между дете и дете; между дете и друг значим възрастен влияят върху развитието не само на когнитивната сфера, но и върху емоционалните компетентности и придобиването на умения за конструктивно взаимодействие в социалната среда.

2. Необходимо е да се помогне на децата от горна предучилищна възраст да развият съзнание за същността на емоционалните процеси (техните собствени и на другите) и да определят точното наименование на емоциите и насърчаването на спазването на дистанция (perspective taking) и емпатичната идентификация с другите. Това са първите стъпки от развитието на функциите на челните полукълба, свързани с междуличностното съзнание и самоконтрола.

3. Отделянето на търпеливо внимание на емоциите и афективните състояния на децата като централен елемент от възпитателния (или образователния) процес води до подобряване на личните резултати и до повишаване на социалния статус на децата в групата.

Възпитаването на децата от горна предучилищна възраст в подходящи стратегии за управление, изразяване и отчитане на емоциите, би им помогнало да поддържат ефективни междуличностни взаимодействия и да бъдат автентични на емоционалните си потребности в социалната ситуация.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Бреслав, М.** Емоционални особености формирания личности в детстве. М, 1990.
2. **Витанова, Н и колектив.** Диагностика. С., 2006.
3. **Голман, Д.** Емоционална интелигентност. Кибеа, 2000.
4. **Изард, К.** Психология емоции. М., 2007.
5. **Минчев, Б.** Ръководство за изследване на детето втора част. С., 2004.
6. **Стаматов, Р.** Емпатията в света на детето. ПУ, 2004.
7. **Стаматов, Р.** Емоционалното развитие на детето. ПУ, 2000.
8. **Шапиро, Л.** Как възпитаваме дете с висок емоционален коефициент. С., 1999.